

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Теорія держави та права»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

08 Право (081 Право)

«Механізм держави»

м. Харків

2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 2023 р. №

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 2023 р. №

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент **А. М. Шульга**.
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний І.М.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **О. С. Передерій**.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **І. Л. Невзоров**.

План лекції

- 1. Поняття та структура механізму держави. Державний апарат.**
- 2. Принципи організації та функціонування механізму держави.**
- 3. Поняття, ознаки та класифікація державних органів.**
- 4. Загальна характеристика органів місцевого самоврядування**

Література:

- 1 Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Овчиннікова А. П. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. С. 420.
- 2 Проблеми теорії та історії держави і права : зб. статей / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.. Львів; К. : ЛьвДУВС, 2011. 164 с.
- 3 Кузьмін, С.А. Теорія держави та права в питаннях і відповідях : посібник. - Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2015. 122 с.
- 4 Мала енциклопедія теорії держави і права. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.
- 5 Дудаш Т. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції / Т. Дудаш // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . 2010 . С. 19-24
- 6 Буряк Я. Державна реєстрація актів місцевих державних адміністрацій: загальнотеоретичні аспекти / Я. Буряк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 57. - Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . – 2013 . - С. 11-18.
- 7 Данич О. Ф. Сучасні підходи до побудови моделі соціальної держави / О. Ф. Данич // Часопис Київського університету права . – 2011 . - №3 . - С. 50-54.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <https://rada.gov.ua> - офіційний портал Верховної Ради України.
2. <https://www.kmu.gov.ua/ua/nprasearch> - єдиний веб-портал органів виконавчої влади (Урядовий портал).
3. <http://www.ccu.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. www.president.gov.ua - офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. <http://www.vru.gov.ua/> - Офіційний сайт Вищої ради правосуддя.
7. <http://www.rnbo.gov.ua/> - Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України.
8. <https://rp.gov.ua/home/> - офіційний сайт Рахункової палати України.

1. Особливістю зовнішнього прояву державної влади є реалізація її в тих або інших організаційних формах. Єднання цих форм в цілісну структуру і складає механізм держави. Основну частину цього механізму займає апарат державної влади – інститут держави, що включає сукупність органів державної влади представлену специфічною групою людей, що є державними службовцями та здійснюють на професійній основі діяльність по забезпеченню виконання повноважень державних органів.

Разом і нарівні з державним апаратом в механізм державної влади включаються і деякі форми безпосередньої демократії (референдуми, вибори і т. ін.), тобто форми втілення державної влади безпосередньо населенням.

Механізм держави утворюється із спеціального розряду осіб, що втілюють в життя функції державної влади. Крім того, це система державних органів, державних установ, з'єднаних ієрархічною підпорядкованістю і наділених владою, що діють при допомозі і на матеріальній основі державних підприємств і організацій.

Поняття механізму держави розкривається через характерні риси або ознаки, що дозволяють відмежувати його як від недержавних структур в політичній системі суспільства, так і від окремо взятих державних органів:

1. Механізм держави – це система державних органів, установ, підприємств, організацій, заснована на єдності принципів його організації і діяльності.
2. Апарат держави характеризується складною структурою, що відображає певне місце, яке займають в ній різні види і групи (підсистеми) державних органів, їх співвідношенням і взаємозв'язками.

Таким чином, спираючись на позначені характеристики, доцільно визначити *механізм сучасної держави як з'єднану єдиними, нормативно закріпленими ідейними засадами, що спираються на принцип „розподілу*

влад ” систему державних органів, підприємств та організацій,, за допомогою яких реалізуються задачі і функції держави.

За думкою М.С. Кельмана і О.Г. Мурашина, структуру механізму держави становлять:

- а) апарат держави;
- б) державні підприємства;
- в) державні установи;
- г) інші державні організації.

Державний апарат — це частина механізму держави, система всіх державних органів, які наділені владними повноваженнями для здійснення функцій та завдань держави. Через функціонування механізму держави здійснюється державна влада.

Державний апарат має специфічне призначення, а саме — здійснення державної влади. Проте, на його структуру і принципи формування впливають різні фактори економічного, політичного, історичного, міжнародного та іншого характеру, причому суттєві чи функціональні зміни вимагають удосконалення державного апарату, появу нових органів держави.

Державні підприємства — це вид державних організацій, які безпосередньо реалізують функції та завдання держави у сфері матеріального виробництва.

Державні підприємства являють собою самостійні господарські організації, створені і зареєстровані у встановленому законом порядку для здійснення господарської діяльності з метою задоволення суспільних потреб у товарах (продукції, роботах, послугах) і одержання прибутку, які діють на підставі статуту, є юридичними особами, мають самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в банківських установах.

Державні підприємства як суб'єкти однієї форми власності (організаційної форми) поділяються на *види*:

- а,) державні підприємства, засновані на загальнодержавній власності;
- б) державні підприємства, засновані на республіканській (Автономна Республіка Крим) власності;

г) державні комунальні підприємства, засновані на власності адміністративно-територіальних одиниць. Усі ці підприємства — державні юридичні особи.

Державні установи — *це такі державні організації, які здійснюють завдання та реалізують функції держави у сфері нематеріального виробництва.*

Для державних установ характерна не виробничий тип діяльності і вони функціонують в основному на підставі бюджетного фінансування. Державні підприємства і установи не можуть характеризуватися як державні органи тому, що вони:

- а) не наділені владними повноваженнями, тобто не є носіями державної влади;
- б) здійснюють управлінські функції лише у сфері своєї діяльності в межах підприємства чи установи;
- в) мають чітко визначену тільки їм притаманну організаційну структуру, характер повноважень;
- г) керуються у своїй діяльності статутом, наділені правами юридичної особи.

Принципи організації та функціонування механізму держави.

Механізм держави будується на підставі певних *принципів*. До них належать: демократизм; національна рівноправність; законність; розподіл влади; соціальна справедливість; гуманізм і милосердя; поєднання переконання і примусу; привселюдність, відкритість, врахування громадської думки тощо (за думкою М.С. Кельмана і О.Г. Мурашина).

Демократизм в Україні характеризується тим, що державний апарат, як складова частина механізму держави формується за волею більшості населення, виражає і виконує волю громадянського суспільства.

Національна рівноправність полягає в тому, що як корінна, так і всі інші національні групи, що проживають на території України, є рівноправними. Держава гарантує всім здійснення, охорону, захист і відтворення політичних, економічних, громадянських, соціальних та культурних прав.

Законність означає, що державний апарат організується і діє на основі законів. Його діяльність спрямована на виконання законів і відбувається у порядку, передбаченому чинними законами.

Державна влада в Україні здійснюється за принципом *розподілу влади* на законодавчу, виконавчу і судову. Єдиним органом законодавчої влади є *Верховна Рада України*, вищим органом у системі виконавчої влади — *Кабінет Міністрів*. Правосуддя в Україні здійснюється виключно *судами*, що будуються за територіальним і спеціальним принципами. Забезпечено закріплення системи стримувань і противаг між різними гілками влади.

Принцип соціальної справедливості державного апарату означає, що його завданням є забезпечення соціальної злагоди, консенсусу між різними частинами суспільства, балансу різних інтересів усіх соціальних прошарків, груп та інших верств на-с є л є н н я .

Гуманізм і милосердя виявляються в тому, що державний апарат допомагає здійснювати всім верствам населення їх суб'єктивні права, охороняє й захищає основні права людини і громадянина, віддаючи пріоритет загальнолюдським цінностям, забезпечує гуманне і милосердне ставлення до всього населення України і кожного, окремо взятого індивіда.

Важливим принципом державного апарату України є *поєднання переконання і примусу*. Примус до осіб застосовується лише тоді, коли вичерпано всі можливості переконання, і особа не підкорилася загальнодержавним інтересам та інтересам громадянського суспільства.

Привселюдність, прозорість та врахування громадської думки означає, що свої функції державний апарат виконує відкрито, співпрацює з різними громадськими об'єднаннями і рухами, вивчає громадську думку і враховує її в організації покладених на нього завдань.

Поняття, ознаки та класифікація державних органів.

Особливу роль в механізмі державної влади грають державні органи. Саме вони спеціально утворюються для втілення в життя державної влади. Принциповою особливістю державних органів є те, що вони володіють такими засобами і можливостями, яких не має ніяка інша організація, тобто державно-владними повноваженнями.

Ці повноваження необхідні для ефективного виконання державою своїх функцій. Держава, діючи через свої органи, покладає на них певні обов'язки і наділяє відповідними правами.

Отже, ***орган держави*** – це частина державного механізму, його основна ланка, що володіє певними специфічними ознаками:

1. Державний орган наділений владними повноваженнями. Іншими словами, він наділений юридично закріпленими можливостями здійснювати державну владу, ухвалювати від імені держави юридично значущі рішення і забезпечувати їх реалізацію. При цьому, державно-владне повноваження характеризується тим, що: а) порядок формування і діяльності органу, його структура і компетенція (має права і обов'язки) закріплюються нормами права; б) орган держави наділений правом видання юридичних актів, що містять обов'язкові загальні і індивідуальні правові розпорядження; в) дані розпорядження забезпечуються системою спеціальних заходів і гарантій, перш за все, економічного характеру (стимулювання, заохочення), виховного (приклад, переконання), а крім того, заходами примусу; г) державний орган спирається на матеріальне забезпечення своїх розпоряджень, завдяки можливості розпоряджатися певною частиною засобів з державного бюджету.

2. Органу державної влади притаманна певна організаційна і економічна відособленість і самостійність.
3. Всі державні органи відповідно до своєї компетенції, здійснюють властиві їм функції. Державний механізм здійснює свої задачі за допомогою діяльності конкретних державних органів. Отже, державні функції в цілому втілюються через функціонування окремих окремих державних органів. У свою чергу державний орган, здійснюючи свої функції, одночасно бере участь в реалізації функцій держави.
4. Для втілення в життя функцій держави органи державної влади мають спеціальною структуру і засоби матеріального, господарського, організаційного забезпечення, що акумульовані в системі державних підприємств, організацій і установ. Ця структура є, начебто, природним матеріально-господарським продовженням державних органів, яка хоча і не володіє сукупністю державно-владних повноважень і не є органами держави, але на систематичній основі виконуюча поточну державну діяльність.
5. Зовнішнім фізичним втіленням державних органів є люди. Проте не йдеться про просту сукупність довільного об'єднання громадян. В даному випадку передбачається сукупність державних службовців. Іншими словами, сукупність спеціально підготовлених, професійних управлінців, що здійснюють державно-владну діяльність в системі державного механізму, формовані на виборній, конкурсній основі або призначається і субсидійовані з державного бюджету. При цьому, велика частина з них визначаються як посадові особи, що наділені спеціальними державно-владними повноваженнями, правами, обов'язками і спеціальною відповідальністю.

Посадова особа— фахівець з управління, що обіймає посаду в державному органі, підприємстві, установі, комерційній організації і

постійно або тимчасово виконує організаційно-розпорядчі та інші функції, пов'язані з владним впливом на підлеглих і зі здійсненням юридично значущих дій, спрямованих на породження, зміну чи припинення правовідносин.

Ознаки посадової особи:

- 1) виконує функції публічного характеру;
- 2) наділена державно-владними повноваженнями;
- 3) має право видавати правові акти, обов'язкові для інших осіб(підлеглих або інших соціальних інститутів)
- 4) виступає носієм і представником державної влади;
- 5) може бути притягнута до підвищеної юридичної відповідальності.

Класифікація посадових осіб держави може бути різною. Категорії посадових осіб залежно від їх статусу:

1) Недержавні службовці, що обіймають державні посади і мають владно-розпорядчі повноваження щодо осіб, не підпорядкованих по службі (представники влади). Це вищі посадові особи (суддя, прокурор та ін.). Їх статус визначається конституцією та іншими законами.

2) державні службовці, тобто особи, що перебувають на службі в державних органах та їх апараті. Вони діють відповідно до Закону України „Про державну службу”, інших законів про організацію і діяльність окремих державних органів.

3) Особи, що обіймають керівні посади у державних органах управління і організаціях (глави міністерств, відомств та ін.).

4) Особи, що мають виборчий мандат (депутати рад всіх рівнів).

Орган державної влади – це законодавчо обумовлена, економічно і організаційно відособлена частина механізму держави, що складається з державних службовців, які здійснюють свою діяльність на професійній основі, наділених державно-владними повноваженнями і необхідними

матеріально-господарськими засобами з державного бюджету для здійснення в межах своєї компетенції певних задач і функцій держави.

Різноманітність і складність діяльності державного механізму припускає достатньо велику кількість і розгалуженість його органів. Всі державні органи можна розподілити на такі види:

- законодавчі;
- виконавчі;
- судові;
- контрольно-наглядові і т. ін.

За дією в просторі державні органи підрозділяються на:

- загальнодержавні органи;
- місцеві (обласні, районні).

При цьому прокуратура, збройні сили завжди відносяться до загальнодержавних органів.

По тривалості дії державні органи: постійні і тимчасові. Абсолютна більшість державних органів України діє на постійній основі. Разом з тим можуть бути органи, створення і діяльність яких носить тимчасовий характер, вони пов'язані з рішенням невідкладних задач, викликаних певними тимчасовими обставинами (наприклад, у зв'язку з введенням надзвичайного або військового стану).

Органи держави розрізняються між собою і тим, що одні з них – колективні утворення, інші – представлені однією особою. За загальним правилом орган держави складається з колективу державних службовців. Так, наприклад, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Верховний Суд України. Проте в окремих випадках орган держави може утілюватися в одній особі (наприклад, Президент України, уповноважений Верховної Ради України з прав людини).

Свого роду узагальнюючою підставою класифікації державних органів є їх місце, роль, функціональне призначення в структурі механізму держави.

Загальна характеристика органів місцевого самоврядування.

Конституція України передбачає, що право територіальної громади на місцеве самоврядування здійснюється громадою як **безпосередньо** - шляхом використання різних форм **прямої демократії** (місцевий референдум, загальні збори тощо), так і через діяльність **виборних та інших органів місцевого самоврядування**, тобто *шляхом представницької демократії*. Тим самим забезпечується поєднання прямої та представницької демократії на місцевому рівні.

Інститути демократії (пряма та представницька демократія) забезпечують тісний зв'язок населення, територіальної громади в цілому з органами і посадовими особами місцевого самоврядування і гарантують вирішення всіх питань місцевого значення в інтересах територіальної громади.

Сукупність різних організаційних форм та інститутів демократії, через які здійснюються функції та повноваження місцевого самоврядування, утворює систему місцевого самоврядування.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 6) система місцевого самоврядування включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

Крім того, у містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього Закону можуть утворюватися районні ради в місті. утворює свої виконавчі органи та обирає голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету.

Специфічними рисами органу місцевого самоврядування (як самостійного виду органів публічної влади») є такі:

1) орган місцевого самоврядування не входить до системи органів державної влади, він виступає самостійним (організаційно відокремленим) елементом системи місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування не утворюють також і власної системи органів, що суперечило б принципу автономності місцевого самоврядування - органи місцевого самоврядування різного територіального рівня в принципі не можуть бути підпорядковані по вертикалі;

2) орган місцевого самоврядування утворюється з метою виконання завдань та функцій місцевого самоврядування (як самостійної форми публічної влади). Зазначене виключає участі органів місцевого самоврядування у реалізації завдань та функцій держави (шляхом виконання делегованих повноважень);

3) орган місцевого самоврядування становлять фізичні особи, які наділяються згідно із законом спеціальним статусом - депутата місцевої ради або службовця органів місцевого самоврядування. Закони України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських рад» та «Про службу в органах місцевого самоврядування» передбачають, що депутатами місцевих рад та службовцями органів місцевого самоврядування можуть бути лише *громадяни України*;

4) орган місцевого самоврядування наділяється владними повноваженнями з метою вирішення питань місцевого значення (самоврядні повноваження). При цьому, свої владні самоврядні повноваження орган місцевого самоврядування здійснює в інтересах територіальної громади (територіальних громад) та від її (їх) імені;

5) фінансування діяльності органу місцевого самоврядування здійснюється з бюджету місцевого самоврядування, з районного, обласного бюджету.

З урахуванням вищеназваних ознак **орган місцевого** самоврядування можна визначити як організаційно самостійний елемент системи місцевого самоврядування, що утримується за рахунок коштів бюджетів місцевого самоврядування, являє собою колектив громадян України — депутатів місцевої ради або службовців органів місцевого самоврядування,- заснований у встановленому законом порядку для виконання завдань та функцій місцевого самоврядування.